Глава 2

Тристранен или четиристранен пакт

На 27 септември 1940 г. е сключен Тристранният пакт – съюзен договор между Германия, Италия и Япония. Или, както често е назоваван – договорът на Оста. Новият съюз променя изцяло политическата ситуация в Европа и заслужава специално внимание. (10) Москва реагира бързо – на 30 септември вестник „Правда" публикува статия от наркома Молотов. В нея се отбелязва, че:

– пактът не е неочакван за правителството, то е информирано от германска страна преди неговото сключване;

– пактът означава навлизане на войната в нова фаза;

– пактът се явява следствие на засилената агресивност от страна Англия и САЩ;

– пактът потвърждава принципите на съветско-германските договори от 1939 г. и съгласието, което е установено между СССР и трите държави – участнички в пакта. (11)

На 12 ноември в Берлин започват германско-съветски преговори на най-високо равнище. Молотов е начело на внушителна делегация от 65 души: народни комисари, петима заместници, дипломати, стопански дейци и пр. Очакванията са големи. Хитлер обмисля включването на СССР в Тристранния пакт и превръщането му в четиристранен. Той търси сигурност на изток и руски суровини за напрегнато увеличаващата обема си немска военна индустрия. Поне докато приключи с Англия, която вече е изпаднала в критично състояние. Британският премиер Уинстън Чърчил не спира отчаяно да моли за помощ американския президент Франклин Рузвелт и ще напише: „Когато той (Хитлер) свърши с нас, ще се заеме и с вас".

Сталин е изключително респектиран от „Блицкрига". Не вижда кой би могъл да спре танковите колони на Гудериан и Ервин Ромел. В ръцете на фюрера пада почти цяла Европа – 4 милиона кв. километра и 333 милиона души. Сталин е готов да продължи да доставя нефт и други суровини на германците, както ги е доставял вече цяла година. Изглежда готов да се присъедини и към Тристранния пакт, но също така има и една много специална цел. Иска да осребри своето участие, като осъществи отколешната мечта на

руските царе още от времето на Екатерина II – Босфора и Дарданелите да станат част от неговата империя. Вероятно така би се почувствал по-значим от Петър I и всички Романовци, взети заедно. Но за това първо му трябва България. Пътят към Босфора минава през нея, просто няма откъде другаде. В директивите дадени на Молотов, Сталин изрично подчертава, че България трябва да бъде „главният въпрос" на тези преговори: „България – главният въпрос на преговорите – трябва да бъде, по договореност с Германия и Италия, отнесена в сферата на интересите на СССР на основата на такива гаранции за България от страна на СССР, както това е направено от Германия и Италия по отношение на Румъния, с въвеждане на съветски войски в България". (12) Указанията са кристално ясни – въвеждане на съветски войски и изграждане на военни бази, без изобщо да се пита България за нейното съгласие. Текстът, определящ България като „главния въпрос на преговорите", е написан собственоръчно от Молотов и оформен във вид на опорни точки, които му служат при водене на преговорите в Берлин. След своето завръщане наркомът предава текста в деловодството, където е заведен с гриф „Съвършено секретно".

Диалогът върви трудно. Хитлер и Рибентроп се опитват да насочат Молотов към други райони на света, където Съветска Русия би могла да разпростре своето влияние след окончателното поражение на Англия и разпадането на Британската империя. Хитлер пояснява, че в „голямото азиатско пространство" областите, разположени на юг, към Персийския залив и Арабско море, ще бъдат веднага признати от Германия за зона на изключително руско влияние. Предлага Съветският съюз също да се присъедини към Тристранния пакт и той да се превърне в четиристранен.

Следвайки нарежданията на Сталин, Молотов не дава ясен отговор на двете предложения и прехвърля разговора върху Финландия, върху съществуващите ограничения за преминаване на съветския военен флот през Босфора и Дарданелите, като намесва за втори път България. Получената от Сталин същия ден допълнителна шифрограма гласи: „Невъзможно е да се осигури спокойствие в района на Проливите без договор с България за въвеждане на съветски войски за защита на входовете на Черно море". Добавя, че това е главният въпрос на преговорите и постигнат ли съгласие по него, за останалото ще се разберат лесно. (13)

Германската страна уверява Молотов, че ще се намери начин да бъде ревизиран ограничителният договор от Монтрьо и руските бойни кораби ще могат да плават през Проливите. (14) Наркомът

вероятно е предположил, че е постигнал нужното смекчаване, и отново повдига въпроса за България, като заявява, че Съветският съюз е готов да ѝ осигури „гаранции“ и излаз на Егейско море. Хитлер отговаря, че България не е искала никакви „гаранции“ от СССР, а доколкото му е известно, няма и подобни намерения. Преговарящите не постигат сближаване в позициите си и по отношение на Финландия, която Сталин иска да ликвидира, този път окончателно чрез така наречената вторична война. Упоритостта, с която наркомът се връща многократно към едни и същи въпроси, дава възможност на германците да разберат, че техните подозрения, възникнали в хода на преговорите, са съвсем основателни. Сталин иска да установи стратегическа линия на съветска доминация в Европа. От свръхважните за германската промишленост никелови рудници във Финландия, през румънските петролни находища и Българското Черноморие, до Босфора и Дарданелите. След края на разговорите Хитлер споделя с облекчение: „Молотов извади котката от торбата.“ (15) Все пак на изпроводяк, за да бъде поддържан духът на бъдещото сътрудничество, Рибентроп дава на съветския министър-председател готов проектодоговор за присъединяването на СССР към Тристранния пакт и превръщането му в четиристранен. (16)

Преговорите приключват без конкретен резултат. Сталин не е очаквал толкова решително противопоставяне по българския въпрос, но не е очаквал да получи и окончателно съгласие. В своите спомени съветският дипломат Валентин Бережков, който е преводач на Молотов в Берлин, отбелязва, че Сталин е имал далеч по-големи планове за заключителния етап на съветско-германските преговори. Смятал е, че най-важните въпроси – включването на СССР към Тристранния пакт и въпросът за България и Проливите могат да бъдат решени само на четири очи между него и Хитлер. В същия дух е и личното писмо на Рибентроп до Сталин. (17) Двете страни се уговарят окончателното решение да бъде взето по-късно на нова среща в Москва или Берлин. (18)

В Москва обаче не си дават сметка за нещо изключително важно. На 16 октомври Хитлер изпраща на цар Борис III писмо и настоява в ултимативна форма за незабавното включване на България в Тристранния пакт. Фюрерът настоява да получи съгласие, за да затвори балканската тема преди посещението на Молотов. Остава разочарован. Царят предусеща коя може да се окаже една от главните дискусионни теми на срещата в Берлин, но няма намерение да се отказва от българския неутралитет. В отговор на провеж-

даната агресивна германска политика за присъединяване на България към силите на Оста той изтъква в свое писмо, че досегашната българска предпазливост при взимане на важни решения е била полезна на Германия, за да не се обединят целите Балкани в един блок против Райха. Обяснява как преждевременното включване на България към пакта би предизвикало усложнения в региона с възможна заплаха от Турция и Гърция и иска да се обсъди още веднъж въпроса „дали е безусловно необходимо" незабавното присъединяване на страната ни. (19) Намекът е деликатен. Нито един от политическите играчи не е забравил, че Англия и Франция с подкрепата на САЩ са лобирали за създаване на Общ балкански съюз на неутралните държави – една спирачка за съветските, германските и италианските териториални аспирации в региона. На всички е известно, че главната причина този съюз да не се състои са именно Съветският съюз и Хитлеровият Райх. За Хитлер неутралитетът на балканските държави не означава нито сигурност, нито подкрепа. В случай на заплаха отделните страни биха могли да потърсят съюз, за да пазят своят неутралитет. Всяко обединение, което не е доминирано от Райха, е възприемано в Берлин като блок срещу Райха. В безкомпромисния колективен шахмат върху Европейския континент царят е длъжен да играе без право на грешка, по най-добрия възможен начин, осигуряващ националния суверенитет. Споменаването на категориите „неутралитет" и „блок" на Балканите преди края на войната с Англия, когато британският боен флот вече се е настанил на гръцките острови, в комбинация със съветските аспирации към България вероятно са предизвикали нещо повече от нервна криза у параноичния фюрер. Хитлер отказва дори да приеме донесеното от посланик Първан Драганов царско писмо и го препраща на държавния секретар Вайцзекер.

За да бъде намалена силата на германския шантаж за присъединяване на България към Оста, Борис III решава да направи спешно посещение в Берхтесгаден четири дни след отпътуването на Молотов. На 17 ноември Хитлер след известно колебание му доверява: „Болшевиките обсъждаха с нас възможността за създаване на военни бази в България". В последвалите тежки разговори цар Борис успява отново да отклони искането за включване в пакта и да съхрани българската необвързност. Е, някой да каже, че той е бил нерешителен! По същото време, когато в течение на един месец Унгария, Румъния и Словакия последователно и безпрекословно се присъединяват към пакта. По-късно Хитлер ще каже пред генералния щаб на Вермахта: „Българският цар от страх отлага присъединяването към

Тристранния пакт. Това е следствие на натиска от страна на Русия". (20) Рибентроп на свой ред ще убеждава Филов, че проблемите с Русия ще отпаднат, в случай че страната влезе в Тристранния пакт. (21) Фюрерът така и не е успял да разбере, че в случая не става дума за страх, а за отдалечаване на България от ужасния европейски пожар, запален от самия него с помощта на Сталин.

Въпреки неуспеха на берлинските преговори Съветският съюз решава да предложи на България договор за взаимопомощ, включително военна, като изразява готовност да съдейства на страната ни за възвръщане на Западна Тракия, даже не само на Западна, но и на Източна Тракия, която е турска територия и не е принадлежала на България. Специално се набляга на внушението, че „има достоверни сведения за това, че Турция ще се съпротивлява по въоръжен начин на настъпването на България към юг", и се предлага защита. Заявява, че след сключване на този договор самият СССР вероятно ще се присъедини към пакта между Германия, Италия и Япония. Обещава значителна парична сума и доставка на различни стоки. С тези предложения, записани в проектодоговор от 12 точки, в България пристига на посещение главният секретар на Министерството на външните работи Аркадий Соболев. В София обаче са доста по-наясно с действителното състояние на българо-турските отношения, отколкото предполагат в Москва. Турската заплаха става по-скоро удобен взаимноподдържан мит, отколкото реалност и е умело разигравана от българската дипломация и политиците в Анкара през цялата война. За царя и политическите кръгове най-важни са запазването на неутралитета и задържането на армията на българска територия. Наличието на 20–25 турски дивизии в непосредствена близост до границата отлично подпомага тази цел и създава непрестанно повод за разговори относно турската опасност в софийските коридори на властта. Управляващите в Анкара държат много както на своя, така и на българския неутралитет, давайки си сметка, че ако войските на някоя Велика сила се настанят в България, много скоро ще започнат с апетит да гледат към Проливите. Освен това тяхната собствена неутрална позиция им дава предимството да бъдат ухажвани и материално стимулирани от всички воюващи страни. (22) Посещението на Соболев е грижливо подготвено от самия Сталин. Кроейки световни планове, „бащата на народите" привиква на 25 ноември своя душеприказчик – генералния секретар на Комунистическия интернационал Георги Димитров. Той записва старателно в дневника си, защото диктовката на вожда е ясна, дори повече от необходи-

мото, и съвсем недвусмислена: „Ние днес правим предложение на българите за сключване на пакт за взаимопомощ... Ние показваме, че заплахата за безопасността на нашите две страни идва от Черно море и Проливите и са необходими съвместни усилия за осигуряване на тази безопасност... Ние поддържаме териториалните претенции на България: линията Мидия–Енос (турската Източна Тракия, към която България всъщност няма претенции) и другата област – Западна Тракия. Ние сме готови да окажем на българите помощ с хляб, памук и пр. под формата на заем. (И това го казва този, който само преди няколко години е уморил от глад над 5 милиона души в Украйна и Южна Русия!?) (23) Ако бъде сключен пактът, ще се договорим конкретно за формите и размерите на взаимната помощ. При сключване на договора за взаимопомощ ние не само не възразяваме България да се присъедини към Тристранния пакт, но тогава и ние самите ще се присъединим към този пакт... (!!!) По отношение на Турция ние искаме бази, за да не могат Проливите да бъдат използвани против нас.

Главното сега е България. Ако този договор бъде сключен, Турция няма да се реши да воюва срещу България и всичко на Балканите ще изглежда по друг начин... Днес предложението е предадено на българското правителство. Нашият пратеник Соболев вече е бил приет от Филов. Скоро ще бъде приет и от цар Борис. Трябва за това предложение да знаят и широките български кръгове". (24) След войната руските специални служби откраднат от архива на българското Външно министерство оригиналния документ, донесен от Соболев. Правят го не за да скрият собствените си фантасмагории относно мнимата турска заплаха, а за да не стане достояние на световната общественост готовността на Сталин да се включи в Хитлеровия тристранен съюз само и само да се настани в България. За тяхно нещастие тогавашният главен секретар на Външното ни министерство Димитър Шишманов своевременно е направил препис. (25) За да се сложи край на все още продължаващите спекулации относно истинността на текста записан от Шишманов, трябва задължително да бъде отбелязано, че направеният препис напълно коректно предава съдържанието на оригиналния съветски проектодоговор. След премахването на грифа за секретност през 90-те години на миналия век публично достояние станаха множество документи от специалния архив на външната политика на Руската федерация. Този документ се оказа сред тях и бе публикуван в историческия сборник „Българо-съветски политически и военни отношения 1917–1941". (26)

След срещата си със Сталин Георги Димитров изхвърча от кабинета на „вожда на народите“ и светкавично нарежда на комунистите в България да огласят височайшето предложение. Страната е залята с листовки и плакати за братската дружба и любов, откриват се подписки, изпращат се телеграми. Посрещнати са предимно с недоумение от населението и с раздразнение от политическите кръгове в София. Впоследствие Сталин и Молотов ще стоварят върху Димитров вината за преиграната и нескопосано проведена акция. Въпреки това тази инициатива ще бъде отразена изключително позитивно в историята на БКП под названието „Соболевата акция“ (27) Предварителните сондажи в София не сочат благоприятен резултат, но Йосиф Висарионович няма намерение да се отказва от вкусната българска хапка. Атаката е масирана и е от всички възможни посоки. На същия този 25 ноември в Кремъл е извикан германският посланик граф фон Шуленбург. Новината пада като гръм – по-малко от две седмици след берлинските преговори Съветският съюз е готов да се присъедини към Тристранния пакт, с което той да се превърне в четиристранен. При определени условия. Едно от най-важните е записано така: „В случай, че в близките месеци бъде осигурена безопасността на СССР в Проливите чрез сключване на пакт за взаимопомощ между СССР и България, която се намира по своето географско положение в зоната за безопасност на черноморските граници на СССР и се организират военни и военноморски бази на СССР в района на Босфора и Дарданелите на основание на дългосрочна аренда“. (28) В приложението се предлага да бъдат съставени и пет секретни протокола. В петия протокол на договора изрично се изисква да бъде признато, че България се намира в зоната на безопасност на СССР, във връзка с което е необходимо подписването на съветско-български пакт за взаимопомощ и въвеждане на съветски войски. (29) По-просто казано – иска се съгласието на Хитлер за завземане на България и бъдеща война с Турция. От германска страна отговор на предложението така и не идва. Причината за това не е някаква особена любов към българския народ и уважение към царя, а правенето на тънки геополитически сметки и личното високомерие на фюрера. По-късно той ще сподели с Мусолини: „По необходимост възпрепятствах руската ликвидация на България и Турция“. Не го вълнува толкова един нов руско-турски конфликт, колкото настаняването на съветски войски в България. Това неминуемо би поставило под заплаха петролните полета в Румъния. С един замах Сталиновата армия би могла да отреже единствения сигурен природен източ-

ник на нефт. Следва пълен крах за Третия райх без никакво бавене. Фюрерът не може да поеме такъв риск и да стане заложник на волята на Москва. Той вярва в немското военно превъзходство и избира пътя на войната. Разочарован от Сталиновия отговор, след няколкодневен размисъл на 5 декември той отсича: „Решението за европейската хегемония ще дойде чрез война срещу Русия". (30) Американският държавен секретар Джеймс Бърнс прави анализ на тези събития в своите мемоари. Според него именно грешката на съветската дипломация по българския въпрос е „преломният момент", след който Хитлер взима окончателното решение за нападение срещу Съветския съюз и на 18 декември подписва прословутата Директива № 21. България се превръща в ябълката на раздора. Бърнс отива дори по-далеч в своите заключения и нарича взаимното противопоставяне на Берлинската среща „решителна точка в историята". (31) Действително, решението е със съдбовно значение за хода на Втората световна война и за цялата световна история. Планът „Барбароса" за война срещу Русия е задействан. След пет години, изправени пред Нюрнбергския трибунал, началник-щабът на върховното командване на Вермахта фелдмаршал Кайтел и началник-щабът на оперативното ръководство генерал Йодл ще признаят, че Хитлер издава предварителна заповед за войната на изток не по-рано от края на ноември. (32) По-късно Сталин си дава сметка, че е допуснал важна тактическа грешка, можел е първо да влезе в Тристранния пакт, а след окончателния разгром на Британската империя да получи България и Босфора. През април 1941 г. на среща с японския външен министър Мацуока той намеква, че СССР би трябвало да влезе в Пакта (33). Този пропуск го мъчи още дълго – през 1945 г., след края на войната, надвесен над картата, ще просъска на Молотов: „Нашата южна граница никак не ми харесва". (34) Как да му харесва, като там ги няма турските територии на юг от Кавказ, няма ги и базите на Босфора.